

פרק ראשון

דרכי עבודה

א. המעשה והכונה הפנימית. ב. ברכת הבריאה. ג. בזמן
שישראל משפיעים. ד. זכות הצדיקים. ה. למי מברכין.
ו. ההתחברות וההתבודדות. ז. ובורח מן העבירה. ח. לכשיבוא
המשיח. ט. הכרת טובה. י. הכרת האמת. יא. נסיון העושר
והעוני. יב. שלא להביא עצמו לידי נסיון. יג. הנהגת אדם
בביתו ובסביבתו. יד. קצרות.

א. המעשה והכונה הפנימית.

כדבר אפרים רתת נשא הוא בישראל ויאשם בבעל וימות
(הושע י"ג) אמרו חז"ל (סנהדרין ק"א) "מפני מה זכה ירבעם
למלכות מפני שהוכיח את שלמה" ובמדרש (שמיני פרק י"ב) בשעה
שהוכיח ירבעם את שלמה אמר לו הקב"ה למה אתה מוכיחו נשיא הוא
בישראל חייך שאני מטעימך משררותו ואין אתה יכול לעמוד בה".

שני המאמרים סותרים זה את זה, לפי מאמר הגמרא נחשבת
התוכחה של ירבעם לשלמה למעלה, ולפי המאמר במדרש נחשבת
התוכחה הזאת לחסרון ולתביעה על ירבעם?

ישוב שני המאמרים הוא לפי הסברה זו: התיצוניות של ירבעם
היתה טובה ועמדה במדרגה נעלה וכפי שאמרו חז"ל (סנהדרין ק"ב)
"תורתו של ירבעם לא היתה בה שום דופי" אבל פנימיותו היתה רעה
מאד כפי שאמרו חז"ל (ילקוט, מלכים א' י"ב), על ירבעם, "כסף
סיגים מצופה על חרש שפתים דולקים ולב רע" למה הוא דומה למולייר
שמבחוץ היה של זהב ומרגליות קבועות בו אלא מבפנים היה של
חרש, וכשנעשה מלך פעלו הפנימיות שעלתה על התיצוניות והשחיתו
אותו. והנה ע"י התוכחה שהוכיח ירבעם את שלמה הכניס ירבעם את
עצמו בסכנה, אף כי אמרו חז"ל שהכניס ירבעם אלף משבטו והוכיחו —
בכל זאת היה זה ענין של סכנת נפשות ועפ"י ההלכה אין למסור
את הנפש על קיום מצות תוכחה. אמנם לפעמים יעשה חסיד מעשה

— ז —

מעשים טובים הרע לאדם והחושך — סיבת הטוב. כשהאדם מתחבא
מפני אויבים האורבים לו או החושך טוב לו והאור רע לו כמו
שמסופר בגמרא (ברכות ס') על רבי עקיבא דאתי זיקא כבה
לשרגא אתי ארי אכליה לחמרא וניצול מן הגולנים אמר גם זה
לטובה, וכן כל הדברים בעולם. אבל כשאנו אומרים טוב או רע באופן

יש לשאול, וכי בשביל חטא קטן כזה יפסידו חלקם בעולם הבא?
 ביאור מאמר זה אמר הגר"י סלנטר ז"ל בהספדו של אדם גדול: מן השמים לא ניתן לאדם חנם שום דבר אפילו קטנה שבקטנות, אפילו כעד פת לחם או כוס מים צוננים מנכין לאדם מזכיותיו, כפי שאמרו חז"ל, "כל עמל האדם לפיהו" כל עמל האדם בתורה ומצות הלוואי שיספיקו לאדם לפיו, למה שהוא אוכל ושותה בפיו, ומה עם שאר ההנאות שהאדם נהנה מן העולם? ואם נמצה עומק הדין והחשבון הלא לא ישאר לאדם כלום מזכות מעשיו הטובים לעולם הבא, ועולם הבא הרי ודאי לא ניתן בחנם, שהרי רק מי שטרם בערב שבת יאכל בשבת, אם כן הרי נופלת ח"ו תקות עולם הבא?

התשובה על כך היא: יש אשר את כל הנאות העולם הזה יספיק לנו הקב"ה על חשבון אחרים, צדיקי הדור, כמאמר חז"ל: "כל העולם כולו לא ניוון אלא בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת". ואז שמורים המעשים הטובים של כל אחד לעולם הבא, ולכן, "כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב", והדין והיושר נותנים שיונהג החסד הזה רק כלפי מי שמאמין שהעולם קיים על חשבון הצדיקים אבל האומרים, "מאי אהנו לן רבנן לדידהו קרו לדידהו תנו" ואינם מאמינים שהעולם ניוון בזכות הצדיקים — נוהגים אתם לפי דעתם המשובשת, וכל ההנאות שהם נהנים מהעולם הזה הם על חשבון עצמם, על חשבון זכויותיהם. ולכן אין להם חלק לעולם הבא, ולא בגדר עונש הוא זה, אלא לפי חשבון צודק מכיון שלא נשאר להם מזכיותיהם לעולם הבא. ולכן כאשר צדיק יסוד עולם הולך לעולמו, אעפ"י שבודאי עולם כמנהגו יתנהג גם להבא ולא יחסר לאדם מהנאותיו בעולם הזה — מכל מקום עלינו להבין את ההפסד הנורא שיוצא מזה לכל הדור, לעולם הנצחי, שהרי נאבד רכוש הצדיק אשר יוכל היות שאכלנו כלנו על חשבוננו.

(לפי "שערי ציון" הרב אלטשולר)

ה. למי מברכין.

גמ' ברכות (מ"ח) אביי ורבה הוו יתבי קמיה דרבה אמר להו רבה למי מברכין אמרי ליה לרחמנא ורחמנא היכא יתיב וכו'. בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, אז כל הטובות של העולם הזה שנותן הבורא ית"ש לאדם הם לא בתורת שכר כי אם בתור הכנה ונתינת אפשרות לאדם לקיים מצות בהרחבה, כפי שכתב הרמב"ם בהלכות תשובה על כל יעודי התורה הגשמיים; אבל כשאין עושין רצונו של

מופשט, הכונה היא לטוב שהוא טוב מוחלט ולרע שהוא רע מוחלט. התורה התחילה בבראשית באות ב' שבו ברכה — ברכה היא הטוב המוחלט לאדם, והכונה לכל דבר שהוא ברכה לאדם: ולא התחילה באות א' שבו ארור — ארור הוא הרע המוחלט לאדם, והכונה לכל דבר שהוא ארור במציאות „אמר הקב"ה הרי אני בורא אותו בלשון ברכה והלואי ויעמוד" (מדרש רבה).

(לפי ספר „אזהרת שבת" להגר"י מלצן)

ג. בזמן שישראל משפיעים.

כלל הוא שהמושפע הולך אל המשפיע. יש לשאול מפני מה הבטיח לנו הקב"ה (ויקרא כ"ו) „והתהלכתי בתוכם וכו' ונתתי משכני בתוכם", אשר לפי הנראה אין ראוי להקב"ה לעשות כן כיון שאנחנו מושפעים, די לנו שישפיע הקב"ה מקדושתו וטובו ממקום כבודו ולא להשפיל עצמו כביכול אלינו?

ונראה דהנה הגאון מהור"ח זצ"ל ביאר את הכתוב „כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלקים לעשות" שפירוש המלה „לעשות" הוא לתקן כמו „וימחר לעשות אותו", שאחרי הבריאה מסר הקב"ה ביד האדם שהוא יהיה העושה ומסר בידו כל המפתחות של סדרי העולמים לקיימם ולהרסם לפי מעשיו, כי רק בעת הבריאה לבד היה הקב"ה בעצמו העושה בלי עזר, אבל תיכף בהבראם מסר הנהגתו ית"ש לאדם שכשיהיו עושים רצונו של מקום ינהיגם בחסד וירבה שפעם וברכתם, ואם לאו ח"ו ימעט חיותם והשפעתם, הכל לפי מעשי האדם, וזהו שנאמר „לעשות" שהם יעשו ויתקנו ותהיה ההנהגה לפי מעשיהם ואין ביד הקב"ה בעצמו להוסיף השפעה וטוב יותר מכפי מעשיהם, כי כן קבע הקב"ה בתחילת הבריאה שתהיה הנהגת העולם לפי מעשי האדם. נמצא שאנו מאירים כביכול להקב"ה ומראים לו איך יתנהג עם העולם שאם אנו עושים רצונו של מקום אנו מראים לו שייטיב לבריותיו וירבה השפע ולהיפך ח"ו אנו מראים לו שימעט השפע ח"ו. לפי רעיון זה יש לראות הבטחת הקב"ה „והתהלכתי בתוכם", שהוא כביכול יבוא אלינו, וכן ראוי כי אנחנו במעשינו הטובים המשפיעים ומרבים הברכה בכל העולמות, והקב"ה הוא המושפע כביכול.

ד. זכות הצדיקים.

(גמ' סנהדרין צ"ט) באלו שאין להם חלק לעולם הבא. „אמר רב יוסף כגון הא דאמרי מאי אהני לן רבנן לדידהו קרו לדידהו תנו".

מקום ח"ו או כל טובות העוה"ז שנותנין לאדם הם בתור שכר על מעט המעשים הטובים שעשה. נמצא שבזמן שעושין רצונו של מקום טובות העוה"ז הם משל הקב"ה, וכשאינ עושים רצונו של מקום טובות העוה"ז הם משלהן בעד שכרם. ידוע שבזמן שישראל עושין רצונו של מקום שכינה שרויה ביניהם בעוה"ז, ולהיפך כשאינ עושין רצונו של מקום מסלק הקב"ה שכינתו אל השמים. זו היא שאלת רבה: "למי מברכין על המזון"? אם להשי"ת שהוא הנותן או לישראל שהם בעצמן משתכרין שכר המזון? אמרו ליה, "לרחמנא" אמר להם, "ורחמנא היכא יתיב"? אם דוקא כשהשראת שכינתו בעולם הזה, דהיינו כשעושין רצונו של מקום שאז הטובה היא בתורת מתנה, או גם כשאינ עושין רצונו של מקום כשמקבלין בתור שכרם, מפני שגם אז אין משתכרין את המזון לבד אלא ממדת טובו של הקב"ה היא כפי דרשת הפסיקתא על "כל עמל האדם לפיהו", שכל עמל האדם בתורה ומצות אינו שוה כדי חיי שעה אחת שהקב"ה נותן לאדם. אמרו ליה, "בשמיא" אפילו (כשהשכינה) בשמים היא גם כן כל טובות העוה"ז של הקב"ה. (עפ"י הספר "אבן-ישראל")

1. ההתחברות וההתבודדות.

מצינו בהרבה מקומות בכתובים וחז"ל ששכחו את ההתבודדות. גם האבות היו כלם רועי צאן במדבריות ובמקומות הרחוקים משוב בני אדם כדי שלא יבטלו אותם מהתכוננות והדביקות באלקים. ומצד שני מצינו שאמרו חז"ל, "לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות" ואמרו חז"ל (אבות פרק ב') ושנאת הבריות מוציאה את האדם מהעולם [ופירוש הרע"ב שמואס בחברת בני אדם ואוהב לישב יחידי] איך ליישב את הסתירה ומה היא הדרך הרצויה? נראה הדבר שלפעמים טובה לאדם ההתחברות ולפעמים טובה לאדם ההתבודדות, אבל יש להגדיר ולחלק מתי ובאיזה תנאים טובה לאדם ההתחברות, ומתי ובאיזה תנאים טובה לאדם ההתבודדות?

להשגת התורה טובה יותר ההתחברות כפי שאמרו חז"ל: "חרב על הבדים וכו' שעוסקין בד בבד וגו' ולא עוד אלא שמתפשין" וכן אמרו (אבות פ"ה) "בפלפול חברים ובדקדוק התלמידים". וללימוד המוסר טובה יותר ההתבודדות, אבל לפעמים הפוך הוא מצב הלימודים, מצב לימוד תורה מלימוד מוסר, תורה יכול האדם להשיג ולהבין גם כשלומד ביחידות ואם ילמד עם חברים יבטלו אותו מלימודו ויצא

שכרו בהפסדו, ואילו בלימוד מוסר אי אפשר לאדם לקנות יראת השם כשהוא יחידי, כי האדם מוטעה בעצמו ואינו מכיר את חסרונותיו ומדותיו הרעות, ואף אם ילמוד כל ימיו מוסר להרחקת הגאווה או הכעס או מדה רעה אחרת לא יעשה המוסר עליו רושם כלל, כי אינו מכיר שיש בו המדות הרעות האלו, והבחינה לאדם לדעת אם אין בו מדות רעות היא כשאחרים יאמרו עליו שאין בו מדות רעות. לכן צריך האדם לחבר שיהיה עמו תמיד ויגיד לו חסרונותיו, כפי שאמרו חז"ל (אבות) „וקנה לך חבר“. אך כל זה אמור בעבירות או מדות רעות שאינן גלויות, או צריך הוא לחבר שיכירם ויוכיח אותו, אבל בעבירות חמורות ומדות רעות שהן גלויות ובולטות שאי אפשר לאדם לטעות בהן לומר שאינן עבירות — אז מוטב לו לאדם להתבודד, שלא יכשל בהם בהיותו בחברת בני אדם.

(עפ"י הספר „אבן־עזרא“)

י. „ובורח מן העבירה“.

בן עזאי אומר הוי רץ למצוה קלה ובורח מן העבירה וכו' (אבות פ"ד) יש לשאול, למה אמר „מן העבירה“ מה היא ההדגשה של „העבירה“ בה"א הידיעה? נראה להסביר כך: תאזנה הרע אינה שווה בכל אדם; תאזנה של אדם היא לפי מזגו וטבעו. יש שמתאווה יותר לכסף ותאווה אחרת אין לו, וכן להיפך. וכן במדות, יש אדם שהוא גאה ואינו כעסן וכן להיפך, כל אחד לפי גיטת טבעו ומזגו כן משתנה יצר התאווה שבו, ולכן הרוצה לעבוד את ה' בשלימות צריך שיהא עיקר התאמצותו להתחזק נגד התאווה והמדות שטבעו נוטה להם, [אם מסיבת תולדה, הרגל, או שהדבר קל בעיניו, או שמסיבת עסקו עם אנשים רעים שהיה צריך לכעוס עליהם כדי להוכיח אותם לא השכיל לעשות שכעסו יהיה רק כדי להטיל אימה ובלבו לא יכעס כלל והורגל ע"י כך במדת הכעס] עד שיתרגל שלא להתאווה להם כלל, כמו שכתב הרמב"ם שזהו כמו הקנה הרך — כל זמן שהוא על עמדו הוא זקוף, אבל אם הטווה יותר מדאי לצד אחד אי אפשר להזקיפו בכך שיעמידוהו זקוף ממש, מפני שיחזור להתעקם, ורק אם יטווה הרבה לצד אחד אז יעמוד על האמצע. כן הדבר במדות ותאווה שטבעו נוטה להם שצריך האדם לגדרים והתרחקות יתירה,

ולדברים שאין טבעו נוטה להם אין צורך בגדרים וסיגים, ודי שלא יעשה גוף העבירה ויכול הוא ללכת בדרך המיצוע.

ו"בורח מן העבירה" פירושו לא הבריחה מגוף העבירה עצמה שימנע מלעשותה. אלא עשיית הגדרים וסייגים. מכאן הלשון "ובורח" ולא אמר "ולא תעשה" הבריחה היא ההרחקה להיות נוטה לצד אחר לגמרי וזו היא לא בכל העבירות רק באלו שטבעו נוטה להם יותר, ובורח מן "העבירה" באה ההדגשה בה"א הידיעה, העבירה הידועה אצלו שטבעו נוטה אליה יותר. (עפ"י הספר "אבן-ישראל")

ח. לכשיבוא המשיח.

הגר"י סלנטר ז"ל היה אומר, פתגם העולם הוא: "הלואי שיבוא המשיח", אבל האמת היא שעל האדם לדאוג תמיד פן יבוא המשיח עכשיו — וכי הנהו מוכן? הלא במצב של "אחישנה" יצטרך גם הוא להחיש את עצמו ולרוץ עמו כביכול ומי הוא המוכן לכך? (הגר"י ליבוביץ חבר מאמרים)

כל מאמין וירא שמים מצפה בכל יום לימות המשיח, ואמר הגר"י סלנטר ז"ל שעל האדם לפתח באמת פן יבוא המשיח — וכי הנך מוכן כבר? הלא אז תשאר בלי כלום מכל עבודתך, כי כל עבודתך את ה' היא רק לפי מצבך עכשיו בעוה"ז. תמיד חזרנו למצוא את המקור לדבריו אלה ומצאנו שהכתוב מזרז אותנו בזה "וזכור את בוראך בימי בחורותיך עד אשר לא יבואו ימי הרעה" (קהלת י"ב) אלו ימי הזקנה, והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ" אלו ימי המשיח שאין בהם לא זכות ולא חובה (שבת ק"ו) כי אז לא יוכל להשיג כלום, מפני שמצב האדם הוא שכל מה שיכול לזכות הוא בעוה"ז ולכן "זכור" כי בימות המשיח במצב ההוא לא תשיג כלום. (הגר"י ליבוביץ חבר מאמרים)

ט. הכרת טובה.

בחוגי הישיבות מספרים את המעשה דלהלן: בעת שהותו של הגאון ר' ישראל סלנטר ז"ל בפריז, נכנס פעם אחת לבית קפה נהדר ומשובח והזמין כוס קפה. המשקה עלה לו בפרנק אחד בערך. דן ר' ישראל לעצמו — בידוע שכוס קפה עולה רק כמה סנטיים ומה ראה בעל בית הקפה לדרוש בעדה פרנק שלם? ואף על פי כן הדין עמו; הבית ורהיטיו היפים, הגן שמסביב לבית, כלי החרסינה והזכוכית היקרים ושרות המלצרים האדיב — כל זה עולה בכסף רב, והבא לבית הקפה לשתיית דבר-מה נהנה לא רק מהמשקה אלא גם מכל השרותים והנוחיות הכרוכים בהנאת השתיה. אף גם זאת, ההנאות הנזכרות

הבאות בעקיפין מנעומות ונותנות טעם לשבח במשקה גופא, שכן אינה דומה לזה השתיה בכלים פשוטים ובסביבה קודרת; והדין נותן שהנכנס לבית קפה זה ישלם ביוקר ביחס לנוחיות. ומכאן, גמר ר' ישראל את דיונו, אנו למדים: כמה צריך האדם להכיר טובה בשעה שהוא נהנה ב"בית הקפה" של רבון העולמים. האיש בשתותו מעט מים לצמאונו הריהו נהנה באותו הרגע גם מהאדמה המוצקה, הבסיס שמתחת לרגליו, מנשימת האויר הזך הזורם בלי הרף לריאותיו, מהשמים התכולים המקומרים עליו, מריחות הפרחים הנעימים ומצפצופן העליו של צפרי החן, ומכל הצלילים והטונים המשתפכים ביחד לסימפוניה נהדרה של שירת העולם לאדון העולם, ואחרון אחרון חביב — מחברת בחיר היצורים בן האדם הנברא בצלם. ובשעה שהוא מודה לשם על הנאתו, צריך הוא להביע את הכרת טובתו על כל ההנאות הנגרמות לו באותו הרגע במישרין ובעקיפין. כך העמיק ר' ישראל את חיוב הכרת הטובה מצד האדם לה' והרחיבה.

(הרב ישראל שלמה גורדון ז"ל "תבונה")

*

שמעתי ממורי ורבי הגה"צ ר' משה רוזנשטיין זצ"ל שהגר"י סלנטר ז"ל היה מביע לפעמים בזמן זריחת השמש שמחה רבה על האושר שבהנאה מהשמש המאירה שאין ערוך לטוב הצפון בה, והוסיף על זה מו"ר להסביר מה טעם אין אנו מרגישים את האושר שבהנאה מהשמש וכל צבא השמים? מכיון שיצר לב האדם הינו רע מנעוריו הריהו מרגיש טעם רק בדבר שכל ההנאה היא שלו ואין לחברו חלק בה, כמו השמחה שיש לאדם כשמפתח הקופה של הכסף נמצא בידו ואין לאחר גישה לכספו, — ולא בדבר שבטבע הניתן להנאת כל אחד ואחד: אבל הגר"יס שאהב כל אדם אהבה עזה ו"כמוך" ממש — היה יכול להרגיש את האושר של האדם בהנאות שבטבע אף שגם אחרים נהנים מהם, כמו האב הנאמן שאינו מרגיש פגיעה בקניניו הפרטיים כשבניו נהנים גם כן מרכושו ואדרבה זה מוסיף לו עונג.

(הרב יעקב נימן "הנאמן")

י. הכרת האמת.

אמר אייבי הוה קאימנא קמיה דר' אלעזר בר' צדוק אתא לקמיה
ההוא גברא אמר ליה קרייתא אית לי (כפרים ויושביהם רש"י) כרמא

אית לי זיתא אית לי ואתו בני קרייתא ומקשקשין בכרמיא (עודרין
 את הכרמים בשביעית רש"י) [עידור המותר בשביעית] ואכלי בזיתא
 (בשכר חפירת הכרמים) אריך או לא אריך (טוב לעשות כן או לא
 רש"י) אמר ליה לא אריך (לפי שאתה פורע שכר פעולתם מפירות
 שביעית והתורה אמרה לאכלה ולא לסחורה רש"י) הוה קא שביק ליה
 ואזיל. אמר כדו הויית דירא בארעא הדא ארבעין שנין ולא חמיתי
 בר אינש מהלך באורחן דתקנן כדין (אמר ר' אליעזר בר' צדוק כבר
 עברו ארבעים שנה שאני דר בארץ הזאת ולא ראיתי בן אדם שמהלך
 בדרך ישר כאדם זה רש"י) הדר ואתא ואמר ליה מאי מיעבד אמר
 ליה אפקר זיתא לחשוכא (לעניים רש"י) ותן פריטיא לקשקושי כרמים
 (ותן פרוטות מכיסך לקשקש הכרמים רש"י) (סוכה מ"ד) שאל הגר"י
 סלנטר ז"ל, מה מצא ר' אלעזר באותו איש שכל-כך התפעל ממנו עד
 שהפליג לומר שזה ארבעים שנה שלא ראה אדם ישר כמוהו? ועוד,
 להיכן הלך האיש באמצע השיחה עם ר' אלעזר? ואמר הגר"ס,
 כשהאיש נוכח משיחתו של ר' אלעזר שאיננו עושה כשורה והוא מגלגל
 באיסור — לא התמהמה ולא דחה את תיקון הנהגתו אפילו עד גמר
 השיחה, והלך מר' אלעזר לביתו לתקן האיסור. ומשתיקן רץ וחזר
 לר' אליעזר לשאול ממנו על הנהגתו בעתיד. גדלות זו של האדם הזה
 היא אשר הביאה שר' אלעזר התפעל כל כך מישירותו.

(עפ"י הספר „המדע והחיים“)

יא. נסיון העושר ונסיון העוני.

נסיון העושר גדול מנסיון העוני. הגר"י סלנטר ז"ל הסביר
 זאת ע"י ציור של שני סוגי חולים: חולה שמחלתו אנושה, אשר
 בכל זאת יש תקוה לחייו אם במקומן נמצא רופא מומחה גדול וכל
 מיני רפואות; וחולה במחלה קלה, אשר בכל זאת הסכנה גדולה אם
 במקומו אין הרופא והתרופות הדרושות. כן הדבר בנסיון העושר
 ובנסיון העוני: אמנם קשה יותר לעבוד את ה' בעוני מבעושר, העני
 אין לו לפעמים האפשרות לקיים כל המצות, מצוה זו אינו יכול לעשותה
 מחוסר כסף, מצוה זו אינו יכול לעשותה מחוסר מקום, מצוה זו אינו
 יכול לעשותה מחוסר זמן מכיון שהוא טרוד בפרנסתו; ואילו העשיר
 יש לו האפשרות לקיים כל המצות בזמן ובמקום. — אבל העני דומה
 לחולה הגר בעיר, שרופא מומחה מוכן לו ורפואות מוכנות לו, לבו
 של העני שבור תמיד, קרוב הוא לה', וכאשר באה אליו צרה וזעק
 הוא לה' מעומק הלב וה' נענה לו, ואילו העשיר דומה לחולה הגר

במקום שאין רופא ואין רפואות, אין לו הלב השבור לזעוק אל ה' מפני שכל ימיו לא חסר לו כלום ולכן נסיונו יותר קשה.
(עפ"י הספר „קהלת-יצחק“)

יב. שלא להביא עצמו לידי נסיון

„שתי שנים ומחצה נחלקו בית שמאי ובית הלל הללו אומרים נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא והללו אומרים נוח לו לאדם שנברא יותר משלא נברא. נמנו וגמרו נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא עכשיו שנברא יפשפש במעשיו ואמרי לה ימשמש במעשיו“ (עירובין י"ג). אמר הגר"י סלנטר, שבית שמאי ובית הלל חולקים באותה מחלוקת המבוארת בגמ' (ע"ז י"ז). „רבי חנינא ורבי יוחנן הוו קאזלי באורחא מטו להני תרי שבילי חד פצי (פתוח) אפיתחא דעכו"ם וחד פצי אפיתחא דבי זונות, אמר ליה חד להבריה ניזיל אפיתחא דעכו"ם דנכיס (שחוט) יצריה אמר ליה אידך ניזיל אפיתחא דבי זונות וניכפייה ליצריה ונקבל אגרא“. הרי שחולקים הם בכך אם על האדם להביא עצמו לידי נסיון או שאין לאדם להביא עצמו לידי נסיון. ובוזה חולקים גם כן בית שמאי ובית הלל אלה האומרים שנות לו לאדם שלא נברא יותר משנברא מפני הנסיונות שיש לאדם בעולם הזה — דעתם היא שאין לאדם להכניס עצמו בנסיון. והאומרים נוח לאדם שנברא יותר משלא נברא כדי שיתנסה האדם בעוה"ז — דעתם היא שראוי לאדם להכניס עצמו בנסיון.
(עפ"י ספר „יריעות האהל“ אהל יעקב)

יג. הנהגת האדם בביתו ובטביבתו.

„ויאמר ה' אל אברהם למה זה צחקת שרה לאמר האף אמנם אלד ואני זקנתי“ (בראשית י"ח), יש לשאול, למה אמר הקב"ה זאת לאברהם ולא לשרה עצמה שהיתה גם היא נביאה ולא זו בלבד אלא שאברהם היה טפל לה בנביאות? ואמר הגר"י סלנטר ז"ל, שאפשר להשיב על שאלה זו בציור זה: הנכנס למטבח של שכנו ורואה שהמשרתת אינה מדקדקת בכשרות — ידע שבעל הבית אשם בדבר, ודחאי הוא אינו מדקדק כל כך בכשרות ואשתו הרואה שהוא מקיל בזה מקילה עוד יותר, והמשרתת הרואה משניהם שהם מקילים בכשרות מקילה היא עוד יותר, נמצא שבעל הבית אשם בכך, כי לו היה בעל הבית מדקדק בכשרות לא היתה אשתו מקילה ואז גם המשרתת היתה מקפידה על הכשרות. כשראה הקב"ה שצחקה שרה תלה האשמה

באברהם, [ואף דקמי שמיא גליא, אך רצה להורות לנו לימוד מוסר].
ואמר לו למה זה צחקה שרה, אולי קרה פעם שלא נזהרת בנבואה
כראוי והיא ראתה זאת ולמדה מזה להקל בנבואה, לכן צחקה עתה.
למדים אנו מזה שעל האדם לדקדק במעשיו והנהגותיו בביתו כדי
שלא ילמדו ממנו אנשי ביתו להקל באיזה דבר והאשמה תהיה
תלויה בו. (עפ"י הספר „קהלת-יצחק“)

*

„כשחלה רבי יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לבקרו כיון שראה
אותם התחיל לבכות וכו' ולא עוד אלא שיש לפני שני דרכים אחת
של גן עדן ואחת של גיהנום ואיני יודע באיזו דרך מוליכים אותי
ולא אבכה“ (ברכות כ"ח) יש לשאול, הלא בפני כל אחד יש שתי
הדרכים הללו „אחת של גן עדן ואחת של גיהנום“ ולמה אמר „לפני“,
ולמה התכוון בזה שאמר „ולא עוד“? ר' יוחנן בן זכאי היה גדול
הדור וכולם למדים ממעשיו, לכן היה ירא אולי שגה בדבר-מה ואחרים
ראו זאת ולמדו ממנו ואם כן האשמה תלויה בו, לכן אמר „ולא עוד“
לבד מה שאני ירא מאימת הדין כשאר כל אדם יש „לפני“ שני דרכים
„לפני“ מפני שאני אדם גדול ולמדים ממני, לכן יש לפני שני דרכים:
„אחת של גן עדן“ על זה שאחרים למדו ממני לעשות טוב ו„אחת של
גיהנום“ על זה שאולי למדו ממני להקל באיזה דבר חלילה ואיני
יודע באיזו דרך מוליכים אותי. (עפ"י ספר „קהלת-יצחק“)

י. קצרות.

„בקמים עלי מרעים תשמענה אזני“ (תהלים) הגר"י סלנטר
ז"ל פירש כך מקרא זה: „בקמים עלי מרעים“, שגם בקום מרעים
לדבר עליך דברי שנאה ודופי — „תשמענה אזני“ — הרגל עצמך
לשמוע ולתת אוזן קשבת לדבריהם, מפני שאם יש עליך קלון קל,
ואף אם הוא בא משונא ואויב, יש דברים בגו וכבר טעון בדיקה.
(הגר"י ליבוביץ „הנאמן“)

*

„משפטי ה' אמת צדקו יחדיו“ פירש האדמו"ר ז"ל (ר' ישראל)
כן: מדת בשר ודם היא כשנתחייב אדם מיתה אין מתחשבים בצער
שיגרם ע"י מיתתו לקרוביו אף שהם אינם חוטאים, אבל מדת הקב"ה
לא כך היא אלא אפילו אחד מעכב, אם יגרם לאחד צער ע"י מיתת
קרובו והוא אינו חוטא ואין הצער הזה מגיע לו — מעכב הוא גזר

דינו של קרובו, ואם לא עיכב ודאי שחטא בידו וראוי הוא לאותו צער ועליו להתעורר מזה לתשובה.

(עפ"י הגרש"ז מקלם)

*

„קרוב ה' לכל קוראיו לכל אשר יקראהו באמת" פירש אדמו"ר ז"ל (ר' ישראל) את המלה „באמת", שהאדם מבקש מה' דבר „אמת" דבר שהוא לטובתו או הקב"ה נענה לו ולא כשמבקש מה' „שקר" דבר שהוא לא לטובתו כי אז אין השי"ת קרוב אליו.

(עפ"י הגרש"ז מקלם)

*

אמר אדמו"ר ז"ל (ר' ישראל) אין לאדם לחשוב על אחרים ועניניהם כי אם רק כיצד להיטיב עמם בגוף ובנפש, וזולת זה אין לאדם לחשוב על עניני אחרים כלל וכלל.

(ע"פ הגר"נ אמסטרדם „אור-המוסר")

*

„ואת אשת רעהו לא טימא שלא ירד לאומנות חברו" (סנהדרין פ"א). אמר הגר"י סלנטר ז"ל שהדמוי של יורד לאומנות חברו לטימא אשת רעהו הוא בזה, כשם שהבא על אשת רעהו, לעצמו אינו מועיל מכיון שאסורה לו, ומפסיד אותה לבעלה שהוא מוכרח לגרשה — כן „היורד לאומנות חברו", לעצמו אינו מועיל מכיון שהוא מוכרח להזיל את המחיר בכדי שיקנו אצלו ולא אצל חברו, ולחברו הוא מפסיד.

(עפ"י ספר „קהלת-יצחק")

*

בשעה שר' ישראל סלנטר נשא את אשתו התנה אתה תנאי שבמילי דשמיא מרותו עליה ובמילי דעלמא מרותה עליו, כפי הוראת חז"ל (ב"מ נ"ט) ברם, במשך כל ימי חייהם לא מצא דבר אשר אינו קשור במילי דשמיא.

*

מספרים על הגר"י סלנטר ז"ל, כששמע אודות צדקותיו של ר' ליב חסיד שאל לאנשים על טיבו, ואחת משאלותיו היתה: האם קרה פעם אצל ר' ליב חסיד שיכנס אצל חנוני ויציע לו חליפין, שהוא יעמד במקומו בחנות והחנוני ילך לבית המדרש ללמוד? ויש לשאול, מהיכן למד הגר"י? דבר זה שיהא אדם צריך לבטל מלימודו בכדי שילמד חברו? אבל דבר זה מפורש בדברי חז"ל, שאדם הראשון נדב משנותיו לדוד, והאם יש לנו מושג מה זה „חיים" של אדם הראשון וכשנתנם

לדוד הלא חסרו לו, ואעפ"כ ראה אדם הראשון את עצמו מחויב בכך.
מכאן מקור נאמן לשאלת הגר"ם.
(עפ"י הגר"י ליבוביץ „חבר מאמרים“)

*

הגר"י סלנטר ז"ל היה אומר: העולם הזה הנו אכסניא יקרה
מאד כבתי המלון הגדולים שבעד לינה אחת לוקחים הון רב. אבל
גם זה עדיין איננו משל לעומתן יקרות העוה"ז שהיא גדולה מאד,
ויתכן שבארוחת לפתן אחת שולם לו כל שכר העולם הבא. ואדמו"ר
ז"ל (הגרש"ז מקלם) כשהיה חוזר על אמרה זו של ר' ישראל היה
מוסיף: ואני אומר שהעולם הזה היא „לעיסה“ יקרה בעד „לעיסה“
אחת עלולים לנכות כל שכר העוה"ב. (הגר"י ליבוביץ חבר מאמרים)

אדמו"ר ז"ל הכ"מ (ר' ישראל) היה אומר כי בכדי להיות מלמד
צריך האדם להשתלם תחלה, ואין לנו מוסד השתלמות לזה.
(עפ"י הגרש"ז מקלם)

*

„על כרחך אתה חי ועל כרחך אתה מת“ (אבות) חז"ל אמרו נוח
לו לאדם שלא נברא יותר משנברא, מפני שהאדם עלול להיכשל
בעבירות בגלל יצרו הרע ולהפסיד חלקו בעולמו, ואף שיכול האדם
ע"י קיום תורה ומצוות בעוה"ז לזכות בחלקו לעוה"ב, אך קרוב הוא
האדם תמיד להפסד יותר משכר. האדם בצעירותו שעדיין לא נשתרש
בעבירה, החיים הם סכנה בשבילו שלא יפסיד חלקו בגלל יצרו הרע,
אבל „על כרחך אתה חי“ אף שלא ברצונך ואתה צריך להשתדל
לדחות את היצר הרע ולזכות בחלקך לעוה"ב. האדם לעת זקנתו כשכבר
נשתרש בעבירות במשך כל ימי חייו והוא מתחיל מחדש לתקן כל מה
שפגם וקלקל — טובים לו החיים כדי שיספיקו לו לתקן הכל, אך „ועל
כרחך אתה מת“.

*

הגר"נ אמסטרדם ז"ל אמר פעם לרבו ר' ישראל: לו היה לי
המות של בעל „שאגת אריה“ והלב של בעל „יסוד ושורש העבודה“
ומדותיו של רבינו — הייתי עולה במעלות השלימות: השיב לו ר'
ישראל: אתה במוחק, ובלבבך, ובמדותיך תוכל להגיע לשלימות שלך,
וכל איש יכול להגיע לתכלית שלימותו אם ישתדל לקנותה.
(„אור-המוסר“)

*

התוספות במס' שבת דף נ"ה מקשה על שמואל שאומר תמה זכות אבות וכן ריב"ל ור' יוחנן אמרו התם אימתי תמה זכות אבות וכו' — ואנן מזכירין זכות אבות? ונראה לומר לתרץ קושיה התוספות ששתי בחינות בדבר, א' — זכות אבות ממעשיהם הנוראים אשר נפסקו בהסתלקותם, וזוהר זכויותיהם מתנוצץ לתולדתם בבחינה קיימת וקצובה ופליגי אמוראי אימתי גבול זמנם. ב' — זכות אבות הנולדת ממעשי הבנים, כי האבות הם יסוד ושורש אמיתי לכל מעשה טוב אשר יעשו הבאים אחריהם, וזכותם עושה פירות תמיד בלי גבול וקצבה, ובבחינה זו אי אפשר להיות תמה זכות אבות כי לא אלמן ישראל ובכל דור ודור נמצאים אנשים צדיקים וגם פושעי ישראל מלאי מצות כרמון, ואהני מעשיהם של האבות לשאת פרי ולגדל פרח זכויותיהם.
(תבונה להגרי"ס)

*

ר' ישראל מסלנט היה אומר: כמה פעמים ראיתי אדם עובר על בית כנסת בשעת תפלה. אותם שבפנים דופקים על החלון וקוראים לו: קדושה! קדושה! יכנס ויצטרף, מיהו מימי לא ראיתי אדם עובר על בית בשעת סעודה ואותם שבפנים ידפקו על החלון ויקראו לו: סעודה! סעודה! יכנס ויצטרף. (מפי בעלי מוסר — מדור דור)

*

„כל השונה הלכות בכל יום מובטח לו שהוא בן עולם הבא“ (סוף מסכת נדה) כל אחד גם פרשעי ישראל מלאים מצות כרמון וכלם יש להם חלק לעוה"ב, אלא שהאדם ירא שמא מנכין לו מזכותיו בעוה"ב בעבור טובתו בעוה"ז וביותר ירא הוא שמא מנכין לו מזכותיו בעבור שהקב"ה שומר עליו מהפורעניות המתרגשות, אבל „השונה הלכות בכל יום“ שבזה הוא עושה שהתורה לא תשתכח ח"ו — הקב"ה משלם להאדם מדה כנגד מדה ושומרו מפני הפורעניות לקיים בריאותו וקניניו, ונשארו לו לאדם התורה והמעשים טובים שלו לקבל שכרם בעוה"ב זהו שאמרו „מובטח לו שהוא בן עוה"ב“.
(מתוך מאמר עץ-פרי להגרי"ס)

*

מעשה בר' ישראל מסלנט שנודמן לפונדק אחד שבכפר, ראה הפונדקי אדם בעל צורה נתן לו שלום ושאל אותו: שמא שוחט הוא מר? לענין מה? שואל ר' ישראל מסלנט. יש לי — משיב הפונדק — בהמה לשחיטה וטורח עלי להוליכה להשוחט שבעיירה. לאו — אומר רבי ישראל — אינני שוחט. לרגעים אומר רבי ישראל אל הפונדקי:

ילוני מר רובל אחד. כלומר? — מתמה הפונדקי — כלום יודע אני את מר שיהא נאמן עלי? ישמיע לאזניו מה שהוא מוצא מפיו — אומר לו ר' ישראל — בממון אין אני נאמן עליו אפילו עד כדי רובל ואילו בשחיטה שכמה גופי תורה תלויים בה הייתי נאמן עליו תוך שאילת שלום.

*

מעשה בר' ישראל מסלנט שישב וסיפר עם מקורביו בארחות חיים ודרכי מוסר. נשאלה שאלה מביניהם: היושב בבית המדרש משים לילות כימים ועוסק בתורה ובעבודה, והיושב בחנותו ועוסק במשא ומתן ואדם כשר הוא, איזה מהם עדיף? בידוע — נענה ר' ישראל ואמר — שהעוסק במשא ומתן ואדם כשר הוא אין לך מדה גדולה מזו, מיהו אם כן, חבל, עליו על זה שיבלה ימיו בעשיית סחורה בנפט ומלח ובדגים מלוחים.

*

ר' ישראל מסלנט היה אומר: מי שעיניו בראשו בידו לתקן בסעודה של פורים יותר מבנעילה של יום הכפורים.
(מדור דור — מפי בעלי מוסר)

*

הגר"י סלנטר ז"ל היה אומר: בעולם הבא לא נכיר את הקב"ה, כי שם מתנהג הקב"ה רק במדת הדין לפי מדת האמת. כאן בעולם הזה אנחנו רגילים למדת הרחמים של הקב"ה שמתנהג אתנו..
(ספר „דרכי מוסר” — הרב נימן)

*

מסופר על הגר"י סלנטר ז"ל כששמע בשנת בצורת מאנשים שאמרו: איך אפשר לחיות? אמר הוא להם! אתם דואגים איך חיים ואני דואג איך מתים, כי זוהי דאגה יותר גדולה.
(ספר „דרכי מוסר” — הרב נימן)

*

פעם אחת בא לפני ר' ישראל מסלנט השוחט של סלנט, תלמיד חכם מובהק וירא שמים, והביע לפניו את רצונו לעזוב את מלאכת השחיטה באשר ירא הוא מהאחריות הגדולה של איסור נבילה. „במה דעתך להתעסק”? שאלהו ר' ישראל, „אפתח חנות ואעסוק במסחר” — השיב השוחט. תמה רבי ישראל ואמר: ומה שבשחיטה אתה חושש, בעוד שאין בה כי אם לאו אחד של נבילה — על אחת כמה וכמה, שיש לחשוש בחנוונות שכרוכים בה הרבה אזהרות ואיסורים: לא תגנוב,

לא תגזול, לא תחמוד, לא תעשוק, לא תוננו, לא תכחשו, לא תשקרו, לא תעשה ועשה של מדות ומשקלות, מדבר שקר תרחק וכו'. נוסחה אחרת אומרת שהשוחט השיב שיעסוק במלמדות ור' ישראל אמר לו אם אין אתה סומך על עצמך בשחיטה שיש עליה פרקים מיוחדים במסכתות הש"ס ובשו"ע יורה דעה עם מפרשים רבים וספרים שונים המבארים את כל פרטי הלכותיה — איך אין אתה חושש לעסוק במלמדות שאין לנו ספרים המבררים את הלכותיה ומנהגיה?
(תנועת המוסר ח"א)

*

אימרה שגורה היתה בפיו (של ר' ישראל) „אם יהיו לנו תלמידי חכמים אמיצי הרוח שישאו את דגל היהדות ביד רמה ובקומה זקופה, אין לנו לירא מפני הכפירה ההולכת קוממיות. כנגד הכפירה הזקופה יש להעמיד את היהדות ההולכת קוממיות.
(תנועת המוסר ח"א)

*

האדם שבלבו הוא מובדל מבני אדם לא יצליח לשום דבר. האדם צריך להיות מעורב וקשור בלבו עם לב מידעיו ומכיריו ודורש שלומם וטובתם.
(עפ"י העתק כת"י)

*

הגר"י סלנטר ז"ל היה אומר: אף שחז"ל הקפידו שלא להתנהג במילתא דחסידות, כשיודע האדם שבדבר זה לא הגיע ליד מדרגה זו, כמו במר עוקבא שאמר „אנא בהאי מילתא חלא בר חמרא לגבי אבא דאילו אבא כד אכל בישרא האידנא לא הוה אכל גבינת עד למחר כי השתא ואנא בהאי סעודתא לא אכלינא בסעודתא אחריתי אכילנא" (חולין ק"ה) ומי עיכב בעדו להתנהג כמו אבא? אלא שהרגיש מר עוקבא שהוא עוד לא הגיע למדרגה זו — הרי זה אמור רק בדורות הראשונים אבל אנו בעניותנו צריכים להתנהג בעבודת ה', כמו העני החוזר על הפתחים שכל ארוחה שמגישים לו הוא אוכל ואינו מקפיד שיגישו לו את הארוחות כפי סדר אכילתו, כל מעלה שלפנינו עלינו לקיימה ולהחזיק בה.
(לפי ספר „הגיוני מוסר")

*

בכל גרעין של פרי טמון כח המוליד להצמיח אילן שלם, אשר בו פירות וגרעינים שגם בהם טמון כח המוליד, ואם נולד פגם קטן בגרעין ניכר הפגם הזה באילן היוצא ממנו, וביותר יהיה ניכר הפגם הזה בהולדה הרחוקה. כל הרחוק יותר פגום יותר. כעין זה שמעתי בשם אאמור"ר הגאון (ר' ישראל) על המאמר במדרש רבה איכה:

„משה ראה בשלותה. ישעיהו בפחזותה. ירמיהו בנולותה“, הפגם התחיל בימי משה ואמר „איכה אשא לבדי“, וניכר היה הפגם הזה יותר בימי ישעיהו ואמר „איכה היתה לזונה“, והפגם הזה עצמו ניכר ובולט היה עוד יותר בימי ירמיהו עד שגרם לחורבן, ואמר „איכה ישבה בודד“. לכן צריך האדם לעשות למען בניו ויוצאי חלציו.
(עפ"י כת"י של בנו הגר"י ליפקין)

*

בתחלה צריך האדם להיות מנהיג על ביתו, ואחר כך על עירו, ואחר כך על כל העולם כולו.
(אור המוסר)

*

אף אם קטן אנכי, והדיוט בעיני — צריך אני להזהר במקום חילול השם כרשכבה"ג, כיון שמוחזק אני כך בעיני העולם.
(אור המוסר)

*

דבר הקרי, מקרה לילה, הוא המסובב ויסוד העבירה היא ההרהור ביום, ואם ההרהור בא מאונס יש להקל לבלי לחושבה לעוון. אין להעמיק בהשתדלות מרובה לדחות ההרהורים, כי זהו טבע נפש האדם כל שמעמיק לדחות איזה רעיון, איזה צער וכיוצא עוד תגבר ההתנגדות בנפש האדם להלהיב המוח לאדם, לזאת מריבוי ההשתדלות לדחות ההרהורים תוכל להולד לפעמים סיבה גדולה לחזק ההרהורים — כן גם בתפלה, העמל הרב לדחות מחשבות זרות מוליד לפעמים סיבה למחשבות זרות, מסיבת טבע נפש האדם להתנגדות, והנסיון ברעיון גופני יוכיח הדבר למדי.
(מתוך מכתב הגר"ס „אור המוסר“)

*

כשהחפץ חיים ז"ל בא עם כתב היד של ספרו „חפץ-חיים“ לר' ישראל על מנת שיחזה דעתו על הספר — ביקש ר' ישראל ממנו שישאיר אצלו את הכתב יד לזמן קצר, לעיין בו. כשהחפץ חיים בא לקחת בחזרה את הכתב יד אמר לו ר' ישראל: בספרו של מר מובא שאם אחד דיבר לשון הרע על חברו צריך הוא לבקש ממנו מחילה, ואיני מבין דין זה וכי מפני שהוא רוצה לשוב בתשובה מותר לו לצער את חברו? החפץ חיים ענה לו: שמתוך הספר שערי-תשובה לרבינו יונה הוציא דין זה.

*

החפץ חיים ז"ל מסר את המשל שהמשיל ר' ישראל על הבעט

ביסורים: סוס שהוא קשור לעגלה וכשמרביצים לו הוא עושה צעדים אחורנית כדי לזוז ולברוח, אבל איננו יודע כי נבצר ממנו לברוח מכיון שהוא קשור, כן הבוטט ביסורים שחושב להנצל בכך לפי מחשבתו ולמעשה מכביד הוא על עצמו את היסורים.

(תולדות החפץ חיים להרב ישר)

*

„ויש נספה בלא משפט“ (משלי י"ג) מלאך המות נשלח לקחת נשמה מאשה אחת ששמה מרים ולקח את הנשמה, מאשה אחרת ששמה גם כן מרים (חגיגה ד'). שאל הגר"י סלנטר: היתכן כדבר הזה שיהיה אדם נספה בלא משפט? והסביר ר' ישראל בתשובתו לשאלה זו ע"י דוגמא ממשפטי העמים, בבית דין של מטה, כשדנים פושע מועד לגלות ושלילים ממנו את כל זכויות האדם שלו עד שההורג אותו פטור ממיתה, כן יש בבית דין של מעלה שבעד עונות שעשה מוציאים את האדם מחוץ לזכויותיו, ובאופן זה עלולה להיות טעות, שמלאך המות יקח נשמה שלא נשלח מלמעלה לקבל אותה.

(תולדות החפץ חיים להרב ישר)

*

אמרו חז"ל שאין כל בריה יכולה לעמוד בפני הדין ואפילו האבות הקדושים לא היו יכולים לעמוד בדין. יש לשאול הלא כל תכלית בריאת האדם בעולם הזה היה כדי שלא תאכל הנפש נהמא דכיסופא (לחם חנם) [דהלא הנפש היתה נהנית מזיו השכינה] ואם בדין לבד לא יכול האדם לבד וזקוק הוא לרחמים, אם כן שוב זה נהמא דכיסופא? ונראה לומר שהרחמים הנאמר אצל האבות הוא לא רחמים גמורים כי הלא אמרו חז"ל „כל האומר הקב"ה ותרן הוא יותרו חייו“ (בבא קמא נ') אלא שהם פועלים כמו שמועלת התשובה לאדם, ואריכות אפים, וכפי שהסביר זה ב„מסילת ישרים“ בסוף פרק רביעי שאף על פי שהם רחמים אין מדת הדין לוקה והוא חסד שאינו מכחיש את הדין, רק רחמים היוצאים מן הדין שעפ"י הדין ראוי להקב"ה להתנהג עמהם ברחמים, כי ראוי זה להם לפי מדתם מצד הדין כמו שאמרו חז"ל „המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו“ (ראש השנה י"ז), שבדין הוא ראוי לכך מדה כנגד מדה והוא בא בשכרו [כיון שהוא מוחל גם כן לחברו] ואינו ויתור מצד הקב"ה, רק שכן המדה לשלם מדה כנגד מדה והוא לא נהמא דכיסופא. (לפי „אבן ישראל“ דרוש ד')

*

...אין דברי הרמב"ם [בשמונה פרקים פרק ו' בענין ההבדל בין מצות שכליות למצות שמעיות] סותרים למה שכתבנו שצריך האדם לתקן כל כחות נפשו — כי שני מיני תיקון הם: האחד שיהיה האדם מהפך כחות נפשו ומדותיו לטוב עד אשר כח הרע יעקר ממנו ובל יראה ובל ימצא בקרבנו כלל, ולבחינה זו לא יספיק לאדם לתקן רצונו בכלל לכסוף לטוב ולשנוא את הרע, רק צריך האדם לחפש דרכי התיקון לכל מדה ולכל כחות הנפש בפרט, וזה במצות השכליות אשר בין אדם לחברו בדברי הרמב"ם. השני, הוא תיקון הרצון הכללי לאהוב ולשמור מוצא פי ה' יתברך במצות השמעיות ולחפש להקטין כח התאוה בכל פרט עד אשר כמעט גדר האפשי לאכול בשר בחלב או האי אפשי לאכול בשר בחלב, [מאמר חז"ל רשב"ג אומר לא יאמר אדם אי אפשי לאכול בשר בחלב וכי אלא אפשי ומה אעשה אבי שבשמים גזר עלי] לא יחולק רק בצירוי ולא בחומרי, בשכל ולא בחוש.

*

מובא בחז"ל, כשהעלתה בעלת אוב את שמואל הנביא ושמואל היה סבור שמזמינים אותו לדין של מעלה — הלך שמואל לקרוא למשה רבינו שילך אתו שיעיד עליו. הקשה הגר"י סלנטר ז"ל: הלא היה זה כבר מזמן אחרי הפטירה, וידוע שמיד אחרי הפטירה מביאין את האדם לבית דין של מעלה ודנין אותו, ואם כן למה חשש שמואל שקוראים אותו לדין? ותירץ, שפחדו של שמואל היה מחמת בניות, „ובניו לא הלכו בדרכיו“ ואולי קלקלו מעשיהם ועל זה מענישים את האבות אפילו אחר כמה שנים, ולכן היה מפחד.

(לפי ספר המאורות הגדולים)

*

אמר הגר"י סלנטר ז"ל: המהר"ל מפראג ברא גולם והוא פלא גדול, אבל פי כמה וכמה גדול הוא הפלא להפוך את טבע החומר הגשמי של האדם וליצור ממנו אדם.

(לפי ספר המאורות הגדולים)

*

אמר הגר"י סלנטר ז"ל: כדאי להטיף מוסר ולדרוש דרשה שלימה, אף אם זה יועיל רק לאחד שיתפלל פעם אחת תפלה בכונה, ואף שהאחד הוא אני עצמי.

(לפי ספר המאורות הגדולים)

*

בבית הכנסת שבו היה מתפלל הגר"י סלנטר ז"ל, נתמנה חזן

חדש. בא החזן לשאול את ר' ישראל איזו כונות עליו לכון בשעת
התפלה? השיב לו ר' ישראל: שעליו ראשית כל לשנן לו היטב את
כל ניגוני התפלה כדי לעשות מלאכתו באמונה, מכיון שהוא נוטל
שכר בעד זה. (לפי ספר המאורות הגדולים)

*

„חנוך תופר נעלים היה ועל כל תפירה ותפירה אומר ברוך שם
כבוד מלכותו לעולם ועד שיש בו יחוד וקישור כל העולמות“. הגר"י
סלנטר ז"ל היה מפרש את המאמר גם לפי פשט מוסרי: שהיה חנוך
בודק כל חוט שיהיה מעובד כראוי וכל תפירה שתהא מתוקנת כהלכה
ועשה רצענותו באמונה. נאמנות זו לגבי ממון אחרים הם היחידים
והקישורים הקדושים ביותר והמדריגות העליונות בעבודה.
(לפי ספר המאורות הגדולים)

רבי יוסי ורבי שמעון וכו', והם הם שהעמידו התורה". הרי שלפעמים אפילו ארבעה או חמשה אנשים יכולים לבנות עולם מלא.
(עפ"י הגרש"ז מקלם)

*

ראיתי כתוב מאתו (ר' ישראל) עצה טובה לבעלי בתים, להיות חבר טוב לחבורה ללימוד תורה, כי מעלת החבורה היא שהיא בת קיימא ויותר בת קביעות. ואף אם יאמר האדם שבשבילו יותר טוב להתרגל ללמוד לבדו, בכדי שלא יתבטל מלימוד במקום שאין חבורה ללמוד — בכל זאת יותר טוב להצטרף ללמוד בחבורה וללא ללמוד לבד, כי נימוק זה על לימוד ביחידות בכדי שלא יתבטל לפעמים מלימוד כשאין לו חבורה היא בגדר „עשה הטוב“ ולימוד בחבורה שהוא קביעות הוא בגדר „סור מרע“, ו„סור מרע“ קודם ל„עשה טוב“. (עפ"י הגרש"ז מקלם)

*

אמרו חז"ל (ברכות כ"ו חגיגה ט'): „מעות לא יוכל לתקון“ זה שביטל קריאת שמע „וחסרון לא יוכל להמנות“ זה שנמנו חבריו לדבר מצוה והוא לא נמנה עמהם“. יש לשאול הלא מה שנמנו חבריו לדבר מצוה והוא לא נמנה עמהם הוא גם כן מעות לא יוכל לתקון? נראה לומר כי כאן מדובר לא על ביטול המצוה אלא על ביטול מן החבורה, שלא קיים את המצוה בחבורה. חז"ל אמרו אין דומה מרובים העושים את המצוה למועטין העושים את המצוה, כן יש מעלה בחבורה שהיא בת קביעות, שלפעמים אף שלא יהיה לו זמן וקשה יהיה לו הלימוד, בכל זאת יצטרף ללימוד מפני הבושה מחבריו: ואף שבודאי יותר רצוי כשהאדם לומד, ומקיים מצוה שלא מתוך פנייה או הכרת, בכל זאת על האדם מקודם לחשוש לביטול הלימוד או המצוה מקיום המצוה בשלימות ה„סור מרע“ הוא קודם ל„עשה טוב“, כמו במסחר שהאדם דואג קודם מהפסד הקרן ואחר כך על הרווחים. כן בעבודת ה' צריך האדם מקודם לחשוש על הביטול מהעבודה ואחר כך על שלימות העבודה. חבריו נמנו לדבר מצוה והוא לא נמנה עמהם“, עמהם לא נמנה הוא קיים את המצוה ביחידות ו„מעוות“ איננו אבל „חסרון“ הוא שחיסר עצמו ממעלת העשייה בחבורה.
(לפי ספר „אבן ישראל“)

*

„וכל העוסקין עם הציבור יהיו עוסקים עמהם לשם שמים“
(אבות פרק שני) אמר אדמו"ר ז"ל (ר' ישראל) כי העסק עם הרבים

דורש זהירות יתירה שיהיה לשם שמים. כי משלא לשם שמים עלולים לצאת הרבה מכשולים חס ושלום ואין מצליחים. (עפ"י הגרש"ז מקלם) ב. עבודה לשמה.

אמרו חז"ל, "לעולם יעסוק אדם בתורה ומצות אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה". אמר הגר"י סלנטר ז"ל כי "שלא לשמה" זה שהותר לנו פירושו, "לשם העסק": כשמזדמן לאדם לעשות דבר שהוא כדאי בשביל העסק ואינו כדאי בשביל עצמו. מותר האדם על טובת עצמו בגלל טובת העסק, וזו היא כבר מדריגה ב, שלא לשם עצמו, ומתוך שהוא מתרגל לשבור רצונו בגלל העסק יגיע במשך הזמן למדריגה שיבטל את ה"לשם עצמו" בשביל הבורא ית"ש. ((חבר מאמרים))

*

"וכל העמלים עם הצבור יהיו עמלים עמהם לשם שמים" (אבות פרק ה') בזאת נאות לבאר כי התוספות (ברכות י"ז) הקשו ממה דאמרינן, "לעולם יעסוק אדם בתורה ומצות אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה" על הא דאמרינן שם, "לעושים לא נאמר אלא לעושיהם, לעושים לשמה ולא לעושים שלא לשמה". ויש ליישב קושייתם, דהנה בכל מצוה יש גדרים מוגבלים באופן עשייתה עפ"י התלמוד והפוסקים, ואם תצא מגדרה וגבולה איננה מצוה, לפי ערך יציאתה מגבולה כמאמרם ז"ל (ירושלמי הביאו הרא"ש בפרק כל שעה) "אלה המצות" אם עשאו כמצותן מצוה ואם לא אינה מצוה, ולפעמים לא ילכו אחורי יד מרכז הנטיה עם גדר העשיה עד אשר תולד התנגדות חזקה, ואם יגבר כת הנטיה לעשות המצוה על פיה איננה מצוה. היעלה על הדעת שיקח אדם לולב נאה וגם יפה להתגדר קבל עם בחסרון הגדר, "לכם"? בדאי עונשו גדול כי בטל מצוה עשה, וזה מדוקדק קצת בלשון הגמרא, "לעושים לא נאמר אלא לעושיהם", היינו שיעשה המצוה בגדרה האמיתי, "לעושים לשמה", היינו שעושים בזה האופן כמו שיעשה מי שכונתו לשם שמים, אשר זה מרכזו העיקרי להשקיף היטב על גבולי גדר המצוה להלכותיה, "ולא לעושים שלא לשמה" היינו שיתנהג במעשה עפ"י נטיתו וכל אשר יוסיף האדם לנהל מעשיו עפ"י נטיתו כן יתרחק הלאה מבחינת לשמה, אכן כאשר יעשה האדם לחוק נצב להתנהג במעשיו עפ"י חוקיה וכל הרוחות שבעולם לא יזיחוהו אם כי כונתו איננה לשם שמים, כל אשר יוסיף בטיב מעשיו ויחזיק בהם, כן תחלש נטיתו היות ולפעמים המעשה יתנגד להכונה ויתגבר עליה ויבוא ל, "לשמה". וזה מדוקדק בלשון הגמרא, "לעולם יעסוק

אדם בתורה ומצות אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה".
(הקדמת תבונה להגרי"ס)

*

אחד החשבונות הרבים היא „עבירה לשמה“, שבוחר במעשה עבירה בגלל חשבונות. ואמר הגר"י סלנטר ז"ל שהתנאי היסודי והעיקרי בענין זה שמכשיר האדם לעצמו „עבירה לשמה“, הוא שלא יהנה מאותה עבירה כלל, ואם הוא נהנה מהעבירה לוקה הוא בכפלים. המעשה הוא מעשה עבירה ולמטרתו לא יצלח להגיע. ואמר, כי הראשון שהפיץ השכלה בעולם כונתו היתה טובה להציל בזה את עם ישראל משנאת העמים והיתה זאת „עבירה לשמה“, אבל כיון שלא היה גקי מהנאה מעצם העבירה יצא שהמעשה הוא מעשה עבירה ומדרך ההשכלה יצאו לתרבות רעה, וגם לא הצליח שמטרתו תתגשם: שנאת העמים במקומה עומדת ואין לנו להשען אלא על אבינו שבשמים, ואמר, כי דבר זה מפורש בגמרא (גזיר כ"ג) שאמר רב נחמן בר יצחק גדולה עבירה לשמה וכו' שנאמר „תבורך מנשים יעל אשת חבר הקיני“ ושואלת הגמרא והא קא מיתהני מעבירה? אמר ר' יוחנן טובתן של רשעים רעה היא אצל הצדיקים ואין זו הנאה לה. ויש להבין מהי שאלת הגמרא והא קא מיתהני מעבירה הלא אמרו גדולה עבירה לשמה? מכאן ראייה שאם היתה ניהנית מהעבירה לא היה זה „עבירה לשמה“ אלא „עבירה לשם עבירה“ ולא היה הכתוב משבחה, וגם לא היתה מצלת את ישראל אילו היתה ניהנית. כי אז היתה משוחדת מההנאה והיה קשה לה להתאכזר ולהמיתו במיתה משונה, כי רק מי שיכול להתקרב לשם שמים יכול גם להתרחק לשם שמים.
(עפ"י שיחת הגר"י הורביץ „אור המוסר“)

*

כל עניני העולם הזה אף דבר הרשות, אם יעשה אותם האדם בכונה רצויה לחזק גופו לעבודת הבורא — נעשה מצוה, כמו שכתב הרמב"ם בהלכות דעות, והטור ושלחן ערוך אורח חיים סימן רל"א — באריכות, וסיימו בזה הלשון: „ומי שנוהג כן עובד את בוראו תמיד“. וכמו שאמרו חז"ל (ברכות ס"ג) דרש בר קפרא איזוהי פרשה קטנה שכל גופי תורה תלויין בה „בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך (משלי ג') וכשמקיים „בכל דרכיך דעהו“, אז בשעה שאוכל ושותה ונחנה הריהו כמו שלומד באותה שעה ומקבל שכר על זה, וכתוב בספרים שהאוכל לשם שמים גם הנפש ניהנית, מהכונה הרצויה שלו.
(לפי הספר „אבן ישראל“)

שמעתי פעם אחת מאדם אחד שסיפר כמסיח לפי תומו, מה ששמע מאדמו"ר ז"ל (ר' ישראל) במעמל, שאמר על „ויראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו" — ציור זה: אדם ששואלין אותו על פלוני אם הוא איש נאמן והוא אומר ודאי שאדם זה נאמן הוא: ובכל זאת אם נאמן זה יבקש ממנו הלואה בסכום כסף גדול יתשוש שמא איננו נאמן ולא ילונו. זהו מה שכתוב „ויאמינו" שהאמינו בעצמם בהקב"ה אמונה שלימה, שהוא נאמן. כך סיפר לי אחד משמו בלי התפעלות, ואילו אני התפעלתי מזה הרבה, משל כאילו נתן לי מתנה טובה. ביאור הדבר הוא, כי יש דברים שהסברא ניתנת שכך הוא, אבל גם יתכן שאין הדבר כך. למשל, אדם שראינו בו הרבה פעמים שהוא זהיר בממון אחרים ולכן הריחו אצלנו בחזקת נאמן בכל זאת כשנרצה להפקיד סכום כסף גדול נחשוב ונשקול בדעתנו אם לסמוך ולבטוח בו או לא. מכיון שהסכום הוא גדול; ולא כן אם יניח אדם את כספו בתיבה שלו, אז לא יפקפק כלל שמא התיבה תקח ממנו, כי זה לא יתכן כלל, אם מי שהוא לא יקח את התיבה — התיבה לא תקח ממנו. כך הוא גדר האמונה, שלא יטיל ספק כלל וכלל בשום אופן. אמונה בתורה היא, שיהא בטוח בה להפקיד רכושו ונפשו במקום שצותה התורה ולא יפול לו שום ספק כלל וכלל.

(עפ"י הגרש"ו מקלם)

ד. ענוה.

אריב"ל בוא וראה כמה גדולים נמוכי הרוח לפני הקב"ה שבשעה שבית המקדש קיים אדם מקריב עולה שכר עולה בידו מנחה שכר מנחה בידו, אבל מי שדעתו שפלה עליו מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב כל הקרבנות כלם שנאמר „זבחי אלקים רוח נשברה" ולא עוד אלא שאין תפלתו נמאסת שנאמר „לב נשבר ונדכה אלקים לא תבזה" (סוטה ה'), ואמרו חז"ל, א"ר אמי אין תפלתו של אדם נשמעת אלא אם כן משים נפשו בכפו שנאמר „נשא לבבנו אל כפים וכו' (תענית ח'). יש לשאול, הלא זה ודאי שהמשים נפשו בכפו אינו עניו כל כך דאם הוא גם עניו אין תפלתו נמאסת מפני שהוא עניו, אם כן מה ההבדל בין עבודת העניו להמשים נפשו בכפו? נדמה הדבר בעיני האנשים שעבודת הבורא אינה עפ"י השכל, כי עפ"י השכל צריך להיות איש הישר בעיניו יעשה ורצונו היא טובתו, אבל באמת הדבר הוא להיפך: השכל מחייב שצריך האדם לשבור את

פרק שני מדרגות בעבודה

א. עבודת הרבים. ב. עבודה לשמה. ג. אמונה. ד. ענה.
ה. בטחון.

א. עבודת הרבים.

העובר עבודת הרבים צריך שיהיו בו שלשה דברים אלה:
(א) שלא ילאה (ב) שלא יתרגז, (ג) שלא ירצה גמר המעשה.
(אורהמוסר)

*

כמה גדולה מעלת החבורה — יש ללמוד מדבריו של ר' ישראל
סלנטר שאמר: כל הסיפורים שיספרו לי על מעשי חבורת „שלשת
החסידים" מראסיין, אפילו על נפלאות גדולות שעשו — אאמין, כי
גדול כח החבורה שיכול להגיע לכל דבר. (ספר „מדרגת האדם")

*

תמיד היה מרגלא בפומי: כשאתקן את עצמי — אתקן אחרים.
ורק מתוך שאדמו"ר ז"ל (ר' ישראל) היה עוסק עמי הרבה בדבר זה,
הכרתי כי דבר גדול הוא בזמן הזה לקרב בני אדם לתורה ומוסר
גם יחד. אמנם חשבתי כי עדיין אינני יכול ומוכשר לקבל עלי צרכי
רבים. כמו שמצינו באמורא אחד שהיה מתענה כמה תעניתים שלא
יפלו עליו צרכי צבור, כאמרם: „הטל עליהם צרכי ציבור וכו'".
אך פעם אחד נצחני דיבור אחד של חכם מפורסם, שאמר כי אין להניח
זאת לעת זקנה, כי אז אין האדם מסוגל לעסוק עם רבים אם לא
התחיל מקודם.

(הגרש"ז מקלם „התבונה")

*

אדמו"ר ז"ל היה רגיל לעורר אותנו להרביץ תורה ומוסר. הוא
אמר: חז"ל אמרו (יבמות פ"ב) „שנים עשר אלף זוגות תלמידים
היו לו לרבי עקיבא וכו' וכלם מתו וכו', והיה העולם שמם, עד שבא
רבי עקיבא אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם רבי מאיר ורבי יהודה,

התאווה שבו, ואם איננו שובר את התאווה הרי הוא בבחינת בהמה שאינה רואה רק מה שלפניה, אוכלת את הדבר המתוק לחיך אף שאחריתו מות: אבל האדם שהוא בעל שכל, היתכן שיאכל דבר שהוא מתוק לחיך ויודע שיש בו סם ארסי ואחריתו מות בלי כל ספק? איך יחליף הנאה מועטת תמורת חיים? כן בעבודת ה', היעלה על הדעת לעשות עבירה אחרי שאנו מאמינים כי עתידים ליענש על כך בעונש קשה ומר הרבה יותר מערך הנאת התאווה? ואם עושה כך הרי זה ממש מעשה בהמה. זה אמור בכל המצות, אבל מצות ענוה היא נגד השכל, כי ענוה אין פירושה שמכיר הוא את חסרונותיו, עדיין אין זה נקרא עניו. עניו הוא זה שיש בו כל המעלות בתכלית השלימות ועם כל זה הוא כופה את יצרו ומראה שהוא חסר, וזה נגד השכל הישר, כמו משה רבינו ע"ה שהיה האדם היותר שלם במין האנושי ועם כל זה היה העניו היותר גדול ואמר „ונחנו מה“.

והנה מסירת נפש היא דבר שהוא עפ"י השכל מאחר שידוע שתכלית האדם בעוה"ז הוא להכנס לטרקלין, ותכלית זו הוא אחר רוב גיעתו של האדם בכפיית היצר ועמידתו בנסיונות העוה"ז וטרדות הזמן, וכל ימיו הוא נתון בסכנה רוחנית מסיבת היצר האורב לו: אם כן, כשבאה לידו מצוה רבה כזאת של מסירות נפש אשר ברגע אחד יקנה עולמו ויפטר מעמל העולם הזה — ודאי שכן דעת ירוץ לקבל עליו מסירות נפש באהבה, כי היא עבודה שעפ"י השכל. נמצא שענוה גדולה ממסירות נפש מפני שהיא צריכה מלבד כפיית הטבע גם כפיית השכל.

*

אמרו חז"ל „גדול יותר מה שנאמר במשה ממה שנאמר באברהם דאילו במשה כתוב „ונחנו מה“ ובאברהם כתוב „ואנכי עפר ואפר“ ובילקוט כתוב „והאיש משה עניו מאד מכל האדם“ ולא מן האבות. איך ניישב שני המאמרים שלא תהא סתירה ביניהם?

יש שני מיני גדול אחד בכמות ואחד באיכות. עניויות משה היתה גדולה יותר מעניויות אברהם בכמות. משה אמר „ונחנו מה“ שהוא ביטול המציאות, ואברהם אמר „ואנכי עפר ואפר“, אבל באיכות גדולה עניויותו של אברהם מהעניויות של משה, כי משה אין העניויות שלו גדולה כל כך מכיון שהשיג גדולת הבורא יותר מהאבות שגילה לו השם הוי"ה ואברהם לא הודיע לו הקב"ה גדולתו ו„שמי ה' לא נודעתי להם“ כמו שהודיע למשה ואעפ"כ היה עניו. ואפשר לפרש באופן אחר: שמשה היה עניו יותר גדול מאברהם בעניויות האדם

לעצמו כלפי גדולת הבורא ואברהם היה עניו יותר ממה בעניות כלפי בני אדם. „ואנכי עפר ואפר“ מדובר על ענוה של האדם כלפי הבורא וכן „ונחנו מה“ מדובר על ענוה של האדם כלפי הבורא ובזה גדולה עניויות משה מעניות אברהם והמקרא „והאיש משה עניו מאד מכל האדם“ מדובר בענוה כלפי בני אדם ובזה העניות של אברהם היתה יותר גדולה.

*

„רבי שמעון בן פזי רמי כתיב ויעש אלקים את שני המאורות הגדולים וכתוב את המאור הגדול ואת המאור הקטן אמרה ירח לפני הקב"ה רבונו של עולם אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד אמר לה לך ומעטי את עצמך, אמרה לפניו רבש"ע הואיל ואמרתי דבר הגון אמעט את עצמי וכו', זיל ליקרו צדיקי, בשמך יעקב הקטן שמואל הקטן דוד הקטן. (חולון ס'). יש לשאול מה היא טענת הלבנה „וכי מפני שאמרתי דבר הגון אמעט את עצמי“, הלא כך הוא היושר שכשהאחד קובל על השני שאי אפשר לו להיות יחד עם חברו שאומרים לו שיעקור לו למקום אחר, הלבנה הקפידה להיות שוה עם החמה והחמה לא הקפידה ראוי כך שתיקון יעשה בה בלבנה ולא בחמה? יש שני מיני שכר ועונש: עונש ושכר בודד, ועונש ושכר מצטרף. הבודד הוא, שיבוא על האדם שכר או עונש שאינו נוגע כלל בחברו כמו עוני ועושר חולי ובריאות והמצטרף הוא שנגזר עליו שכר או עונש שהוא בהצטרפות חברו כמו הגזירה שיהיה אדון על פלוני או עבד לפלוני [מה מאד נואלו רוב בני אדם שבטבעם לקנא בגדולת חברו או בעשרו, הלא בין שנגזר עליו להיות נכנע תחת חברו ובין שנכתב עליו שהוא יהיה למעלה מחברו, הרי כל מה שחברו יגדל יגדל הוא יותר כמו המלך שרוצה בגדולת עמו שכבוד הוא למלך למלוך על עם נכבד וחכם, ואם נגזר עליו שיהיה נכנע תחת חברו טוב בשבילו שחברו יהיה גדול כי טוב להיות עבד מלך מלהיות עבד לעבדים] העונש והשכר המצטרף אפשר להיות בשני אופנים או שיהיה ההשתנות בו שהוא יגדל או יקטן יותר מחברו וחברו עומד במקומו או שיהיה ההשתנות בחברו שחברו יקטן או יגדל יותר ממנו והוא ישאר במקומו. חז"ל אמרו ש„מדה טובה מרובה ממדת פורעניות“ כברכות שבתורה מבטיח לנו הקב"ה שיהיו ישראל במעלה גדולה לכך כתוב „ונתנך ה' לראש ולא לזנב והיית רק למעלה וגו'“ שהעליה תהיה מחמתך ולא מחמת ירידת שונאיך, אבל בפורעניות לא קללם שיקטנו וירדו מחמתם רק שיהיו נכנעים תחת הגר אשר בקרבם ע"י צירוף שניהם יחד שישאל

ירדו מעט והגר יעלה מעט על מעלתו הקודמת ועי"ז יהיו ישראל למטה
 והגר למעלה. כיון שהלבנה התרעמה שאי אפשר שיהיו שני מנהיגים
 בשווה היה אפשר או שיגדילו את אחד מהם או להקטין את אחד מהם
 ואילו היה הקב"ה מגדיל השמש לא היתה הלבנה מקפדת כלל וקפידתה
 היתה רק „וכי מפני שאמרתי דבר הגון אמעט את עצמי" והיה לך
 להגדיל את השמש. ועכשיו יש להבין מה היא הנחמה שניחם הקב"ה
 שיקראו גם צדיקים על שמה בשם קטן מה טובה היא לה במה שגם
 הצדיקים יהיו בזויים וכי כשמענישים אחד יחשב לו תנחומים במה שגם
 לחברו מענישים כן? כששלח הקב"ה למשה במצרים ומיאן ללכת
 באמרו „מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים"
 השיב לו הקב"ה „כי אהיה עמך וזה לך האות כי אנכי וכו' תעבדון את
 האלקים על ההר הזה ויש לשאול למה היה צריך משה לאות הלא הוא
 רואה שהוא שולחו? ומה הוא הקשר בין עבודת האלקים על ההר הזה
 לאות על שליחותו לפרעה? משה חשב בדעתו שהוא הקטן והשפל מכל
 אדם ואינו ראוי כלל לדבר גדול כזה ללכת בשליחות הקב"ה אל
 פרעה ומכל שכן בענין גדול כזה להוציא אומה שלימה מארץ מצרים
 אמר לו הקב"ה אדרבא היא הנותנת הואיל ואתה קטן אתה ראוי יותר
 לזה זה שאמר הכתוב „כי אהיה עמך" דוקא כי זה חשוב יותר אצלי
 „וזה לך האות כי אנכי שלחתיך" דוקא אותך הואיל ואתה קטן כי
 בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלקים על ההר הזה דוקא
 הר סיני ולא על הר תבור והר הכרמל, ההרים הגבוהים, רק ההר
 הזה שהוא הקטן שבהרים כי אני אוהב את הדכא יותר.

זו היא כונת הקב"ה בפיוסו ללבנה שצדיקים יקראו על שמה
 בשם קטן, כי הלבנה חשבה בדעתה שהגדול יותר הוא חשוב יותר
 ואמר לה הקב"ה אדרבא הקטן יותר הוא חשוב יותר לפני, כי צדיקים
 יקראו בשמך ואין הקב"ה מספר בגנותם של צדיקים לכנות להם שם
 גנאי. אלא מכאן שהקטנות הוא אצלי דבר חשוב וזה כבודן של צדיקים.
 נמצא שאדרבא את מכוונת יותר בקטנות שלך.

(לפי „אבן ישראל" דרוש ז')

ה. בטחון.

אמרו חז"ל שהבטחון הוא כלל כל המצות שבתורה, הגר"י
 סלנטר ז"ל ביאר מאמר זה כך: העבירות היותר גדולות וחמורות הן
 העבירות שבין אדם לחברו, כמו גזל, רבית, אונאה, קנאה, שנאה
 ותאוה. כשהאדם בוטח בהשי"ת בטחון חזק, שכל מה שנקצב לו יגיע

לו ואילו מה שלא נקצב לו לא יועיל לו שום השתדלות — ניצול הוא מכל העבירות שבין אדם לחברו. המצוה הגדולה שבכל המצות היא תלמוד תורה, כדברי הירושלמי ש"כל המצות כלן אינן שוות לדבר אחד מן התורה", וכשהאדם שם בטחונו בה' שימלא לו צרכיו בלי השתדלות גדולה ויגיעה רבה מצדו, יכול הוא לשבת ולעסוק בתורה בזמנים הפנויים לו במנוחה. נמצא שהבוטח בה' ניצול מן העבירות ומקיים מצות, ולזה התכוונו חז"ל במה שאמרו שהבטחון הוא כלל כל המצות שבתורה.

(עפ"י העתק כת"י)

„אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו" זה יוסף, „ולא פנה אל רהב"ו ושטי כזב" זה יוסף שביקש משר המשקים „כי אם זכרתי אתך" ולא „בטח בהקב"ה" (מדרש רבה בראשית פ"ט) מאמר זה סותר את עצמו מהתחלתו לסופו בהתחלה נאמר שיוסף בטח בה' ובסופו נאמר שלא בטח בה' ואיך נפרשו?

הנה יש שני מיני „בטחון" בטחון של בעל „חובת הלבבות" ובטחון של הרמב"ן לפי „החובת הלבבות" צריך האדם לבטוח בה' רק ע"י השתדלות כי אסור לסמוך על הנס [אף שאין מעצור לה' להושיע לאדם בלא השתדלות אעפ"כ מה שבכחו לעשות מחויב האדם לעשות. ראה שער הבטחון פרק ד' חובת הלבבות] וחטא אסא המלך היה רק בזה שלא דרש בה' כלל רק ברופאים כמפורש שם. ולהרמב"ן מדת הבטחון היא שישליך האדם יתבו רק על ה' בלי שום סיבה ומה שדרשו חז"ל „ורפא ירפא" שניתן רשות לרופא לרפאות פירושו שניתן רשות לרופא לרפאות אבל עובד ה' השלם אין ראוי לו לדרוש ברפואה טבעית ולפי הרמב"ן גם כפרנסה לא צריכים לעשות שום השתדלות רק לבטוח בה'.

ונראה שאלו ואלו דברי אלקים חיים הם ליחידי סגולה ודאי ראוי שתהא להם מדת הבטחון של הרמב"ן כמו שעשה ר' שמעון בן יוחאי במערה ואתרחיש ניסא שנברא להם חרוב ומעין מים בלי השתדלות כלל, ולההמון כולו ראוייה מדת הבטחון של ה"חובת הלבבות".

אבל גם לבעל „חובת הלבבות" אסור להרבות בהשתדלות רק לעשות סיבה שיהיה אפשר גם כן עפ"י הטבע להתפרנס ולבטוח בה', וריבוי ההשתדלות היא הסרת בטחון. המינים האפיקורסים שאינם מאמינים שהש"ת מנהיג את העולם ואומרים שה' מסר את ההנהגה לכוכבי השמים מרבים בהשתדלות מכיון שהם מאמינים רק בטבע,

אבל יש לפעמים מציאות כזאת שהמין אינו משתדל כלל ובעל הבטחון של „חובת הלבבות“ משתדל קצת ובאופן זה: כשהאדם ראה בכוכבי השמים או בחלום שהוא עולה לגדולה, המאמין במזלות בוטח עצמו על המזל ואינו משתדל כלל לעשות סיבה שיעלה לגדולה אבל הבוטח בה' עומד תמיד בהשתדלותו לעשות איזו סיבה מכיון שעפ"י דרך עבודת ה' יכול להיות תמיד שינוי באדם לפי מעשיו. יעקב אבינו שהקב"ה הבטיח לו „הנה אנכי עמך ושמרתיך וגו'“ ירא שמא יגרום החטא לאבד את ההבטחה, ובודאי שהבטחה שע"י חלום או ראייה בכוכב יכולה להשתנות לפי מעשיו של האדם ואולי לא יהיה ראוי לנס שלא בדרך הטבע בלי השתדלות.

והנה יוסף שראה בחלום שיהיה מלך אילו היה ח"ו מאלו שאינם מאמינים בהשגחה לא היה משתדל כלל לצאת מבית הסוהר מכיון שברור לו שהוא ימלוך, אבל יוסף היה ירא את ה' חשש שמא יגרום החטא ולא יהיה ראוי לנס גדול שתעשה בלי השתדלות לכן השתדל ע"י שר המשקים ולא שיוסף בטח בו רק שעשה זאת כדי שלא לסמוך על החלום.

נמצא שיוסף באמת בטח בה' אבל בכל זאת לגבי יוסף היה זה חטא על שבטח ע"י השתדלות בבטחון של בעל „חובת הלבבות“ ולא בטח בה' בלי שום השתדלות בבטחון של הרמב"ן הראויה לאנשים שהם בעלי מדריגה גבוהה. „אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו“ זה יוסף שבטח בה' ולא בכוכבים וחלומות, „ולא פנה אל רהבים ושטי כזב“ זה יוסף שביקש משר המשקים שלא הגיע למדריגה הגבוהה שלא יפנה כלל להשתדלות אלא רק לבטוח בה'.